

ANTYK

GRECJA I RZYM

Nazwa

- ☒ Pojęcie antyk odnosi się na ogół do kultury starożytnej Grecji i starożytnego Rzymu
- ☒ Kultura hellenistyczna (Hellada – obszar zamieszkały przez Greków; w V w. p.n.e. Herodot nazwał Greków Hellenami) rozwijała się tylko w okresie od 323 do 30 r. p.n.e. na terenach opanowanych przez Aleksandra Macedońskiego; była połączeniem elementów kulturowych starożytnej Grecji oraz kultur wschodnich

SENTENCJE, ZŁOTE MYŚLI

Primum non nocere ('Po pierwsze nie szkodzić') – Hipokrates

Panta rhei ('Wszystko płynie') – Heraklit z Efezu

Scio me nihil scire ('Wiem, że nic nie wiem') – Sokrates

Omnium rerum homo mensura est ('Miarą wszystkich rzeczy jest człowiek') – Protagoras

Inter arma silent Musae ('W czasie wojny milczą muzy') – Cyceon

Homo sum; humani nil a me alienum puto ('Jestem człowiekiem i nic, co ludzkie nie jest mi obce') – Terencjusz

Veni, vidi, vici ('Przyszedłem, zobaczyłem, zwyciężyłem') – Juliusz Cezar

Non omnis moriar ('Nie wszystek umrę') – Horacy

Carpe diem ('Chwytaj dzień') – Horacy

MITY

Mity – opowieści, które wyrażają i porządkują wierzenia danej społeczności.

Mity stanowią składnik kultury prawie wszystkich ludów pierwotnych. Ich bohaterami są najczęściej bogowie, demony lub herosi, obdarzeni nadprzyrodzonymi przymiotami i siłą. Lektura mitologii – zbioru mitów – pozwala zrozumieć, jak w konkretnej kulturze wyobrażano sobie powstanie świata, bogów i ludzi. Mit, jako opowieść ustna przekazywana z pokolenia na pokolenie, bardzo często podlegał modyfikacjom – powstawały różne warianty tej samej opowieści.

Mit nie jest gatunkiem literackim, ale stworzył podstawy do powstania innych gatunków, takich jak epos (pisemny zapis mitycznego przekazu) czy tragedia (która wykształciła się z obrzędów religijnych, mających swe uzasadnienie w mitach).

FUNKCJE MITÓW:

poznawcza – tłumaczenie świata, interpretowanie zjawisk rzeczywistości – np. mit o Demeter i porwanej do Hadesu Korze wyjaśnił następstwo pór roku;

sakralna – tworzenie systemu wierzeń, podawanie wskazówek dotyczących obrzędów religijnych – np. mit o Prometeuszu wyjaśniał, jakie części zabitych zwierząt należy ofiarować bogom;

światopoglądowa (społeczna) – wskazanie wzorców postaw, określenie zasad postępowania – np. mit o Edypie ostrzegał przed kazirodztwem.

RODZAJE MITÓW:

teogoniczne – o powstawaniu bogów – np. opis wyłonienia się Afrodyty z morskiej piany; kosmogoniczne – o powstaniu świata – np. mit o Uranosie i Gai;

antropogeniczne – o powstaniu człowieka – np. mit o Prometeuszu, który stworzył ludzi z gliny i iskierek z rydwanu boga Heliosa;

genealogiczne – o losach rodów – np. mit o Labdakidach; heroiczne – o losach herosów – np. mit o Achillesie.

MITY DAWNIEJ I DZIŚ

Mity już w antyku były traktowane nie tylko jako element sacrum, ale jako metafora ludzkiego życia. Ukazywały sens życia jednostki i zbiorowości, były środkiem, za pomocą którego kształcono i wychowywano odbiorcę. W mitach operuje się symboliką i alegorią.

Współcześnie mity są przede wszystkim źródłem stale wykorzystywanych toposów i archetypów.

Twórcy często podejmują z nimi polemikę, dokonując reinterpretacji (ponownej interpretacji) mitów i odkrywając w nich nowe treści.

BOHATEROWIE MITÓW

Szyf	Król Koryntu skazany za karę na ciągłe wtaczanie głazu pod górę	☐ ☐	nieustanny wysiłek kara za pychę
Odyseusz	Król Itaki, uczestnik wojny trojańskiej (wymyślił podstęp z drewnianym koniem); po zdobyciu Troi przez 10 lat wracał na rodzinną wyspę	☐ ☐	mądrość wędrówka
Orfeusz	Wyjątkowy artysta, który swoją grą umiał oczarować naturę; gdy zmarła jego żona, poszedł po nią do Hadesu; stracił jednak Eurydykę, ponieważ wbrew zakazowi boga podziemi obejrzał się za siebie, gdy wychodził z krainy umarłych	☐ ☐	miłość, poświęcenie wielkość poezji
Narcyz	Młodzieniec, który zakochał się we własnym odbiciu	☐	próżność, pycha
Dedał i Ikar	Budowniczy labiryntu na Krecie i jego syn; uciekli z wyspy, wykorzystując skonstruowane przez Dedala skrzydła; Ikar wzniósł się zbyt wysoko i, gdy skrzydła się rozpadły, zginął	☐ ☐	Dedał – rozsądek, umiar Ikar – uleganie marzeniom, lekkomyślność
Prometeusz	Twórca i opiekun ludzkości; wykrał dla ludzi ogień z Olimpu; za karę przykuty do skał Kaukazu, gdzie orzeł codziennie wydziobywał mu wciąż odrastającą wątrobę	☐ ☐	poświęcenie dla ludzi cierpienie w imię dobra ludzkości
		☐	bunt przeciwko bogom
Niobe	Matka, której liczne dzieci zostały zabite w akcie zemsty przez Apollina i Artemidę; zamieniona przez Zeusa w kamień	☐	cierpienie po stracie dziecka

WAŻNE MIEJSCA

Arkadia	Górzysta kraina na Peloponezie, którą zamieszkiwali pasterze i rolnicy	☐ ☐	miejsce szczęśliwe życie w zgodzie z naturą
Labirynt	Skomplikowana budowla zaprojektowana przez Dedala, miejsce, w którym mieszkał potwór Minotaur	☐ ☐	miejsce, w którym można się zgubić dążenie do ukrytych tajemnic
Parnas	Szczyt będący siedzibą Apollina i towarzyszących mu muz	☐	środowisko artystów
Hades	Kraina umarłych znajdująca się w podziemiach	☐	zaświaty, śmierć

ŚWIATOPOGLĄD

POWSTANIE FILOZOFII

Filozofia jako nauka zrodziła się w starożytnej Grecji. To właśnie tam znaleźli się mędracy, którzy odrzucili mitologiczny opis świata – stworzonego i rządzonego przez bogów. Filozofowie (gr. *philos* 'umiłowanie', *sophia* 'mądrość') starali się wyjaśnić otaczające ich zjawiska za pomocą rozumu. W Grecji wykształciła się filozofia idealistyczna i imaterialistyczna.

Najistotniejsze poglądy najważniejszych filozofów greckich

Tales z Miletu (ok. 620–540 p.n.e.) – pierwszy filozof, o którym wspominają źródła, twierdził, że praprzyczyną wszystkiego była woda

Heraklit z Efezu (ok. 540–480 p.n.e.) – uznawał ogień za praprzyczynę, podkreślał zmienność rzeczywistości (panta rhei ‘wszystko płynie’; nie można dwa razy wejść do tej samej rzeki)

Demokryt z Abdery (ok. 460–360 p.n.e.) – reprezentant materializmu; sądził, że nie tylko materia, lecz także ludzka dusza, składa się z atomów

Sokrates (469–399 p.n.e.) – opracował podstawy etyki i logiki; przekonywał, że wszelka wiedza jest niepewna („wiem, że nic nie wiem”), a tylko „cnota jest dobrem bezwzględny”; namawiał, by przede wszystkim poznać samego siebie

Platon (427–347 p.n.e.) – reprezentant idealizmu; twierdził, że prawdziwym bytem są idee istniejące w świecie niedostępnym naszym zmysłom, rzeczy i zjawiska przez nas postrzegane są tylko „cieniami idei” (opowieść o cieniach na ścianie jaskini)

Arystoteles (384–322 p.n.e.) – jego poglądy były kompromisem między materializmem a idealizmem; uważał, że ani idee, ani materia nie mogą istnieć samodzielnie (materia dopiero, gdy przybierze jakąś formę, staje się konkretną rzeczywistością); człowiek powinien poznawać świat zmysłami, a dane zmysłowe analizować za pomocą rozumu; w postępowaniu powinien kierować się zasadą „złotego środka”

Szkoły filozoficzne

Stoicyzm (twórca: Zenon z Kition, III w. p.n.e.) – szkoła filozoficzna oparta na etyce surowej cnoty, polegającej na zachowaniu równowagi duchowej niezakłóconej radością ani smutkiem, na wyzbyciu się namiętności i na życiu zgodnym z naturą i rozumem (stoicki spokój); służyć temu miała wewnętrzna harmonia pozwalająca na osiągnięcie szczęścia bez względu na zewnętrzne wydarzenia i panowanie nad sobą niezależne od okoliczności

Epikureizm (twórca: Epikur 341–270 p.n.e.) – filozofia życia szczęśliwego jako tożsamego z życiem moralnym; największym dobrem miała być przyjemność, prowadząca do najwyższego celu dążeń ludzkich – szczęścia; warunki wystarczające do osiągnięcia szczęścia to brak cierpień i trosk, zaspokojenie podstawowych potrzeb oraz spokojne życie wśród przyjaciół

WZORCE OSOBOWE

Grecy nie mieli swojej świętej księgi, w której byłyby spisane przykazania, jak mają właściwie postępować, jakie wartości cenić. Wzorce osobowe czerpali więc przede wszystkim z literatury, np. z eposów Homera i dzieł wybitnych tragików.

Hellenowie stworzyli ideał etyczny zwany przez nich kalokagatią (gr. kalós kagathós ‘piękny’ i ‘dobry’). Ideał ten ucieleśniali przede wszystkim herosi: Herakles, Tezeusz, Jazon, Achilles, Hektor, Odyseusz. Nie byli to bohaterowie bez skazy, jednak pod wieloma względami bliscy doskonałości i dlatego wielu Greków chciało ich naśladować. Wzorce te stały się archetypami pojawiającymi się w kulturze w kolejnych epokach.

Wzorce postaw w literaturze antycznej

Heros – waleczny, odważny i mężny wojownik, mistrz w posługiwaniu się bronią, przekonany o swej wyjątkowości, dumny, zapalczywy, zabiegający o sławę, bywał mściwy i okrutny, potrafił jednak okazać współczucie (np. Achilles z Iliady Homera)

Patriota – szlachetny, odważny obrońca ojczyzny, nie kierował się motywami osobistymi, tylko dobrem kraju, nie zależało mu na sławie, honorowy, cenił własną godność, nie bał się śmierci za ojczyznę (np. Hektor z Iliady Homera, liryka tyrtejska)

Wojownik – mądry, pomysłowy, przebiegły i honorowy, lubił trudne wyzwania i niebezpieczne przygody, cechowały go: siła, waleczność, odwaga, wytrwałość, nieobce mu były zuchwalstwo i okrucieństwo, lubił się chełpić swymi czynami (np. Odyseusz z Odysei Homera)

Buntownik – człowiek wrażliwy na ludzkie cierpienie, gotów do poświęceń dla innych (np. mityczny Prometeusz, który podarował ludziom ogień i został za to ukarany przez bogów)

Osoba wierna zasadom – prezentująca niezłomną, heroiczną postawę, poświęcająca swoje dobro i szczęście w imię wyższej idei (np. Antygona z tragedii Sofoklesa)

Współczesne wyobrażenie zniszczonej świątyni Artemidy w Efezie

SZTUKA ANTYCZNA

W antyku umiejętność wytwarzania jakiegoś przedmiotu według określonych reguł nazywano sztuką. Teoretycy sztuki dowodzili, że np. w architekturze, rzeźbie (postać człowieka), muzyce istnieją doskonałe proporcje, które zapewniają dziełu ład i harmonię.

Dzięki zastosowaniu z umiarem reguł powinno powstać dzieło, które w antyku uważano za piękne. Wypracowano kanon piękna określający idealne proporcje ludzkiego ciała. Najlepiej oddawały tę ideę niezachowany traktat Polikleta (V w. p.n.e.) oraz jego rzeźby.

LITERATURA

Z antyku wywodzą się liczne gatunki literackie. Literatura miała naśladować (mimesis) naturę jako wzorzec idealny, miała także pełnić funkcje określone przez katharsis – oczyszczenie duchowe przez sztukę. Ceniono sławę poetycką. Rzymski poeta Horacy pisał w swojej odzie: „Exegi monumentum aere perennius” (‘Wybudowałem pomnik trwalszy niż ze spiżu’).

NAJWIĘKSZY TWÓRCY I ICH DZIEŁA

Grecja	
Homer (IX–VIII w. p.n.e.)	eposy: Iliada, Odyseja
Tyrtajos (VII w. p.n.e.)	elegie patriotyczne (zob. <u>tyrteizm</u>)
Safona (VII–VI w. p.n.e.)	hymny, modlitwy, pieśni (miłosne, weselne)
Anakreont (VI w. p.n.e.)	wiersze sławiące zabawę, wino i miłość (anakreontyki)
Platon (IV–V w. p.n.e.)	dialogi: Obrona Sokratesa, Państwo
Ajschylos (V w. p.n.e.)	tragedie: Siedmiu przeciw Tebom, Agamemnon
Sofokles (V w. p.n.e.)	tragedie: Król Edyp, Antygona
Rzym	
Horacy (I w. p.n.e.)	pieśni, satyry, listy poetyckie (List do Pizonów – wykład sztuki poetyckiej)

NAWIĄZANIA DO ANTYKU

Do antyku sięgano we wszystkich epokach i dotyczyło to wielu dziedzin życia. Szczególnie w epoce odrodzenia powrócono do spuścizny antycznej (renesans kultury antycznej). Wprawdzie w każdej epoce inaczej odnoszono się do tej tradycji, ale zawsze z niej korzystano. W XIX i XX w., zarówno w literaturze, jak i sztuce, można mówić o **neoklasycyzmie**.

WPŁYWY ANTYKU W JĘZYKU

- Z tego okresu wywodzi się wiele pojęć związanych z polityką – np. demokracja, republika, amnestia, azyl, demagog, senat, senator, proletariat.
- Planety układu słonecznego noszą nazwy rzymskich bogów.
- Placówki oświatowe: gimnazja, licea, akademie swe nazwy wzięły ze starożytnej Grecji. Z greki wywodzą się liczne określenia dotyczące teatru (np. scena, komedia, tragedia) czy sportu (np. olimpiada, maraton, dyskobol).
- W niektórych naukach (np. w filozofii) przeważająca część terminologii fachowej pochodzi z antyku.

Frazeologizmy wywodzące się z antyku obecne w języku potocznym
marsowe oblicze – twarz wyrażająca złość

męki Tantalą – straszne męki

nić Ariadny – wskazówka pozwalająca wyjść z trudnej sytuacji

objęcia Morfeusza – sen

pięta Achillesa – słaby punkt

puszka Pandory – źródło nieszczęść

pyrrusowe zwycięstwo – zwycięstwo okupione zbyt dużymi stratami

róg obfitości – dostatek, dobrobyt

spartańskie warunki – brak wygód

stajnia Augiasza – miejsce bardzo brudne

stoicki spokój – nieuleganie emocjom

paniczny strach – wielki strach

ANTYK JAKO ŹRÓDŁO INSPIRACJI

Kultura antyku, przede wszystkim mity, jest źródłem stale wykorzystywanych toposów i archetypów.

Twórcy odwołują się także do wywodzących się z tej epoki poglądów filozoficznych, gatunków, tematów, fabuł, bohaterów itp. Robią to w różny sposób:

- kontynuują dorobek antyku (np. nawiązywanie do architektury greckiej i rzymskiej przez twórców oświeceniowego klasycyzmu),
- polemizują z dziełami starożytnych (np. dyskusja ze stoicyzmem w Trenach Kochanowskiego), przetwarzają motywy i formy antyczne (np. rzeźby Igora Mitoraja).

PRZYKŁADY NAWIĄZAŃ I KONTYNUACJI

Literatura	Dante Alighieri, Boska Komedia Jan Kochanowski, Odprawa posłów greckich, Treny, Pieśni, Fraszki Ignacy Krasicki, Bajki Adam Mickiewicz, Oda do młodości, Dziady Juliusz Słowacki, Grób Agamemnona Cyprian Norwid, Fortepian Chopina, Coś ty Atenom zrobił, Sokratesie Henryk Sienkiewicz, Quo vadis Leopold Staff, Odys Maria Pawlikowska-Jasnorzewska, Róże dla Safony, Nike Jan Lechoń, Nike, Herostrates Leopold Staff, Przedśpiew Jarosław Iwaszkiewicz, Ikar Albert Camus, Mit Syzyfa Zbigniew Herbert, Barbarzyńca w ogrodzie, Apollo i Marsjasz, Historia Minotaura, Nike, która się waha, Przesłanie Pana Cogito Wisława Szymborska, W rzece Heraklita Czesław Miłosz, Ars poetica
------------	---

Malarstwo	Sandro Boticelli, Narodziny Wenus, Wenus i Mars Rafaël, Szkoła Ateńska, Eros i Psyche, Parnas, Trzy Gracje Tycjan, Wenus z lustrem, Bachanalia, Wenus i Adonis, Danae, Apollo i Marsjasz Angelo Bronzino, Wenus, Amor i Zazdrość Tintoretto, Wenus, Wulkan i Mars Pieter Bruegel (lub Breughel) starszy, Upadek Ikara Henryk Siemiradzki, Pochodnie Nerona Jacek Malczewski, Thanatos II, Polski Hektor	
Film	Gladiator, reż. Ridley Scott, 2000 Quo vadis, reż. Jerzy Kawalerowicz, 2001 Troja, reż. Wolfgang Petersen, 2004 Spartakus (serial), reż. Steven S. DeKnight, 2011–2013	

Pieter Bruegel (lub Breughel) starszy, Upadek Ikara, ok. 1557